

AZƏRBAYCAN MİLLİ XALÇAÇILIQ SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİ HAQQINDA

P.M.MEHDİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Məqalə Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin dünya mədəniyyəti sahəsində ən qədim ağacı olmuşdur. Hələ eramızdan çox - çox əvvəlki dövrlərdə görkəmli fəlsəfəçilər göstərmişlər ki, bu ərazidə yaşayan insanların ən sevimli sənətlərindən birisi xalça toxunması və boyadılması olmuşdur. Bu sənət növü əsrlər boyunca nəsildən nəslə ötürülməklə bizim dövrümüzdə qədər gəlib çıxmış, xalq yaradıcılığı elementlərini özündə əks etdirən dekorativ-tətbiqi incəsənətə məxsusdur. Odur ki, respublikamızın mahir xalça sənətkarları və biliciləri incəsənətin bu nadir incisinin qorunub saxlanması və daha da təkmilləşdirilməsi işləri üzərində axtarışlarını davam etdirirlər.

Açar sözlər: xalçaçılıq, ilmə vurulması, məmulatlar, toxuculuq, ornament.

Bizi əhatə edən ətraf mühit insanları estetik cəhətdən tərbiyə etmək imkanına malikdir. Nəzərə alsaq ki, gözəllik aləmi insan həyatına çox müxtəlif mənbələrdən və yaxud qapılardan daxil olur. O, cümlədən insan yaşayışında müxtəlif əşyalar xüsusilə xalq yadacılığı sənətinin məhsulları olan xalça və xalı məmulatlarının bu sahədə böyük əhəmiyyəti vardır. Hər gün gördüyümüz və görmədiyimiz əşyalarla rastlaşarkən bizi bir problem maraqlandırır. Görəsən bu əşyaların yaranması və onun istehsalının tarixi kökləri nə ilə bağlıdır? Cavab: sualın əsas mənbəyi incəsənətdir. Incəsənət insanın özünə gətirdiyi yüksək sevincdir və estetik zövq mənbəyidir. Bu gördüyümüz hər bir əşyadan estetiklik tələb edirik. Deməli, estetiklik baxımından dekorativ-tətbiqi incəsənətin nadir incilərindən birisi olan xalça bizim məişətimizin gözəlliyinə xidmət edən məmulatlardan hesab olunur.

Azərbaycanın bədii əsərlərindən birisi sayılan xalça toxunuşu çox qədimdən xalqımıza bəlli olmuşdur. Çünki, xüsusi coğrafi imkanlara və gözəl iqlim şəraitinə malik olan respublikamızda çoxlu sayda sənətkarlıq növlərinin yaranması və inkişaf etdirilməsi baş vermişdir. Beləki, məlumatlardan göründüyü kimi qədim Azərbaycan torpağı ilk insan qəbilələrinin məskənlərindən olmuşdur. Xəzər dənizinin, Kür və Araz çaylarının və digər su mənbələrinin, yaşıl meşələrinin, yaşıl ormanların və s. əraziləri insan məskəninə çevrilmişdir. Bunu da qeyd etmək olar ki, qədim daş dövründən başlayaraq Azərbaycan ərazisi insan mədəniyyətinin yaranmasında və inkişafında xüsusi rola malik olmuşdur. Söz yox ki, təbiətin, incəsənətin mahiyyətini dərk etmək və qavramaq qabiliyyəti bizim əcdadlarımızda özünə məxsus hal olmuş və sənətkarlığın yaranmasına və ona sahib olmasına böyük hiss yaranmışdır.

Göstərmək lazımdır ki, insan şüurunun formalaşması nəticəsində ictimai əmək bölgüsü nəticəsində əkinçilik və maldarlığın hər birisi insanın müstəqil

əmək peşəsinə çevrilməklə öz tələbatlarını ödəməyə başlamışdır. Odur ki, ilk sənət nümunələrinin meydana gəlməsi kənd təsərrüfatından ayrılmaqla müstəqil əl əməyinə əsaslanan sənətə çevrilmişdir. Deməli, təbiət gözəlliyin mənbəyi sayılır və ən qədimidir, özündə insandan asılı olmayaraq mövcuddur, lakin insan bu gözəlliyin kamilliyini dərk edə bilər və bu yalnız insan üçün təbiətin dəyişən əməyin yaradıcı ilham mənbəyidir. Məsələn, heç də təsadüfi deyildir ki, qədimlərdə insanlar toxumağı hörümçəyin torundan, oxumağı isə quşların səsinədən öyrənmişlər.

Bütöv inkişafın, insan bacarığının, beyninin məhsulu olan müxtəlif sənət növləri mütəmadi olaraq kamilləşmiş, inkişaf etmiş tədricən ayrı-ayrı sahələrə bölünmüş, növlərə ayrılmaqla elm sahələrinin və incəsənət növlərinin yaranmasının təməli olmuşdur. Deməli, buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, o vaxtlar Azərbaycan ərazisində yaşayan qəbilələr qonçuluq təsərrüfatına daha çox fikir verməklə bəzi sənət növlərinin, yəni ipliğin ayrılması texnologiyasına kəstar üsulu ilə sahib olması ilk dövrlərdə keçə alınması və sonralar palaz hazırlanması və nəhayət xalça toxumaq bacarığına malik olmalarına gətirib çıxartmışdır. Hətta bu fikiri Altay vilayətində Midiya sənətkarlığına məxsus qəbilə başçısının qəbrindən tapılmış xalça 2500 il buz altında qalmış və bədii cəhətdən diqqətə layiq nümunədir.

Azərbaycan ərazisində maddi-mədəniyyət abidələri və tarixi sənədlər göstərir ki, təkcə xalçaçılıq deyil, hətta digər sənət növləri də yaranmışdır. Bir çox xarici ölkə yazıçıları öz əsərlərində qədim Azərbaycan sənətkarları barədə dəyərli yazılar vermişlər. Məsələn, məşhur yunan xalqının sərkərdəsi olmuş tarixçi Ksenofan Azərbaycan ərazisində yaşamış qəbilələrin iplik əyirmə, boyaçılıq, ayaq altlıqları toxumaq və başqa sənət sahiblərinə malik olmaları haqqında yazılar vermişdir. Digər məlumatlardan birisi də bizim eramızın 590-617-ci illərində mövcud olan "suyu" adlı Çin səfərinə göstərilmişdir ki,

bu ərazidə həyat tərzini keçirən qəbilələr ilk sənət növləri kimi palaz və xalçaçılıqla məşğul olmuşlar.

Respublikamızda qədim tarixi abidələrin öyrənilməsində, arxeoloji qazıntıların aparılmasında respublikamızın elm adamlarının rolu çox böyükdür. Beləki, Mingəçevir ərazisində qazıntılar ərəfəsində tapılan məlumatlar sübut edir ki, bizim eramızın I-VII əsrlərinə aid qəbirlərdə yundan olan ip yumağı və xalça parçasının tapılması bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində xalçaçılıq sənətinin çox qədim tarixi vardır.

IX və X əsrlərdə yaşamış bir neçə Şərq tədqiqatçıları Azərbaycan torpaqlarını gəzərək, habelə bir çox mütəxəssislərin söylədikləri məlumata görə xalçaçılıq sənətinin bu ərazidə daha yüksək inkişaf mərhələsində olmasından söhbət açmışlar. Eyni zamanda dahi Nizami, Xəqani, Qətran Təbrizi və digər yazıçı və şairlərimiz XI və XII əsrlərdə Azərbaycan ərazisində xalçaçılıq sənətinin inkişafından bəhs etmişdir. Nəhayət, 1295-1304 illər ərzində hökmdar Qazan xanın dövründə xarici ölkə başçılarına, məscid və sarayların bəzədilməsi məqsədilə xalçalardan hədiyyə göndərilmişdir. Hazırda Yaxın Şərq ölkələrinin muzeylərində və kolleksionerlərində toplanmış Azərbaycan xalçaları o dövrdə toxunan mallardandır. Ağqoyunlu hökmdar uzun Həsənin sarayında olmuş xarici ölkə səfiri ipəkdən toxunan qızıl və gümüş tellərdən istifadə edilməklə qiymətli xalça və xalılarının olduğu barədə məlumatlar vermişdir.

Sonralar XVI əsrdə istehsal qüvvələrinin və əmək ləvazimatlarının inkişaf etdiyi Səfəvi dövlətinin yaranması ilə əlaqədar olaraq bir çox incəsənət növlərində yüksək inkişaf mərhələsi başlanmışdır. Daha doğrusu, Şah Abbas və I Təhməsinin dövründə Azərbaycanın Rusiya ilə iqtisadi və siyasi əlaqələri inkişaf etdiyindən Azərbaycan xalçalarının xarici bazarlara çıxarılması bu sənətin daha da geniş vüsət almasına gətirib çıxarmışdır. XVI əsrdə xarici ticarət səfəvilər vaxtında dövlətin əlində olduğundan hazırlanan parçalar, xalça və xalılar xüsusi yollarla həm gəmi və həm də karvan vasitəsilə xarici dövrlərə aparılmışdır. Bütün bunların sayəsində Azərbaycan xalçaçılığının orijinallığı qorunub saxlanmışdır.

Mütəxəssislərin dediklərinə görə XVI-XVII əsrlər Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin əsl "qızıl dövrü" olmuşdur. Bu dövrlərdə Səfəvilər dövlətinin zəngin xəzinəsi olmuşdur ki, xalça mallarının keyfiyyəti ölkənin xarici dövlətlər içərisində nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur. Lakin, sonrakı dövrlərdə xalça malları əmtəə növünə düşərək ölkədən ixrac edilən mallar içərisində özünəməxsus yer tutmuşdur. Lakin, sonrakı dövrlərdə baş verən daxili hərcimərclik, müharibələr, basqınlar, habelə feodalizmin zülmələri çoxaldıqca xalçaçılıq sənətkarlığını çətin vəziyyətlərə salsada xalqımızın görkəmli sənətkarları, nümayəndələri, vətənpərvər insanları bu sənətin məhv olmasının qarşısını alaraq bu günə gəlib çatmasına

şərait yaratmışlar. Azərbaycanın Rusiyaya qoşulması bir çox sahələrdə olduğu kimi bədii sənətkarlığın məhv olmasının qarşısı alınmaqla xalçaçılıq mallarının dünya bazarlarına çıxarılmasına da şərait yaranmış oldu. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalçaçılıq sənətlərinin inciləri olan nümunələri İtaliya, Almaniya, Fransa, İngiltərə və s. ölkələrdə təşkil olunan sərgilərin bəzəyinə çevrilmişdir. Elə bütün bunların nəticəsidir ki, son dövrlərdə respublikamızda tikilib istifadəyə verilmiş və tikilməkdə olan bir sıra xalça fabriklərinə dövlət qayğısı göstərilməkdədir.

Ötən əsrin II yarısından başlayaraq Azərbaycanın sənətsünas alimləri bu sənətin hərtərəfli inkişafı üçün çoxlu sayda elmi-tədqiqat işləri aparmaqla xeyli sayda əsərlər çap etdirmişlər. Bütün bu əsərlərdə Azərbaycan incəsənətinin bu növünün qorunub saxlanılmasının, ornament, süjet, bədii tərtibat, texnologiya, yeniliyi, boyaqçılıq işlərinin əhmiyyəti və s. kimi cəhətləri daha da dəqiqləşdirilmişdir. Buna misal olaraq Azərbaycanın xalq rəssamı Lətif Kərimovun "Azərbaycan xalçası" adlı kitabı respublikamızda xalçaçılıq sənətinin ornamentlərinin daha düzgün əsaslandırılması bir çox vacib məsələlərin aydınlaşdırılmasına həsr edilmişdir.

1928-ci ildə Azərbaycan xalq maarif komissarlığının təşəbbüsü ilə "Ali dövlət gözəl sənətlər mənbəyi" yaradılmış və bu mənbənin əsas məqsədi xalçaçılıq sənətinin inkişaf etdirilməsi və kadrlar yetişdirilməsindən ibarət olduğundan bu məktəbə bacarıqlı xalça ustaları dəvət etdirilərək tədris prosesi təşkil olunmuşdur. Daha sonra texnikum açılaraq gənclərə tikmə və toxuculuq sənətinin öyrədilməsi fənnləri tədris proqramlarına daxil edilmişdir. Bundan başqa keçmiş Ali-Bədəyə adlı məktəbinin incəsənət şöbəsi fəaliyyət göstərmiş, yeni proqramlar tətbiq edilməklə incəsənət şöbəsinin fəaliyyəti daha da genişləndirilmişdir. O dövrlərdə mütəxəssislərin işgüzarlığı nəticəsində bədii mövzulu xalça mallarının toxunması bir daha Azərbaycan xalçaçılıq sənətinin inkişafına təsir göstərmişdir ki, sonralar respublikamızda yeni ornamentli xalçaların yaranması silsiləsi bu dövrdən sonra yaranmışdır. Təsədüfüdür ki, ötən əsrin birinci yarısında Azərbaycanın xalça detalları Nizami, Füzuli, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, S.Vurğun və s. kimi görkəmli klassiklərimizin portretləri, eyni zamanda Lətif Kərimov kimi mahir xalça bilicisinin sayı nəticəsində bir neçə rus şairlərinin portretlərinin xalçalara köçürülməsi elə Azərbaycan xalçaçılığının inkişafına dəyərli sübutdur.

Nəticə - Cəsarətlə demək olar ki, artıq hazırkı dövrdə Azərbaycan xalçaçılıq sənəti özünün ən yüksək inkişaf mərhələsindədir. Bu sənət növü xalqımızın vüqarı sayılan sənət növlərindəndir. Bu sənət növü bizim mədəni inkişafımızın bir simvoluna çevrilmişdir. Bunu bir daha Dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş qərarlardan da aydın

görmək olar. Xalça mallarının istehsalının artırılmasında görülcək tədbirlər müxtəlifdir. Bu sahədə kimya sənayesinin inkişafına söykənərək polimer materiallardan, kimyəvi liflərdən, davamlı və yüksək keyfiyyətli boya maddələrdən və s.

istifadə etməklə həm keyfiyyətin yüksəldilməsinə və həm də xalça malları istehsalının daha da çoxaldılması bu tədbirlərin qarşısında duran tələblərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1.Lətif Kərimov. Azərbaycan xalçası. 1 cild, Bakı-Leninqrاد. Az.SSR EA nəşriyyatı, 1961-ci il. 2.Лятиф Керимов. Азербайджанской ковёр. I, II, Баку, Гянджлик, 1983 г 3.Гейдаров М. Ремесленное производство в городах Азербайджана в XVIII в., Баку, Издательство АН. Аз.ССР, 1967 г. 4.Воронков Н.В. Крашеное ковровой пряжи. М.,Всесоюзное кооперативное изд.,1944 г. 5.Müciri C. Azərbaycan xalçaçılığı, Bakı, Azərnəşr, 1977-ci il. 6.Quliyev A.B. Xalça məmulatı əmtəəşünaslığı. Azərtədrisnəşr, 1963-ci il.

Об истории развития народных промыслов ковроткачество в Азербайджане

П.М. Мехтиева

В статье изложены история развитие ручное и машинное ковроткачество в Азербайджане.

Ключевые слова: изготовление ковров, вязание, изделия, вязание, украшения

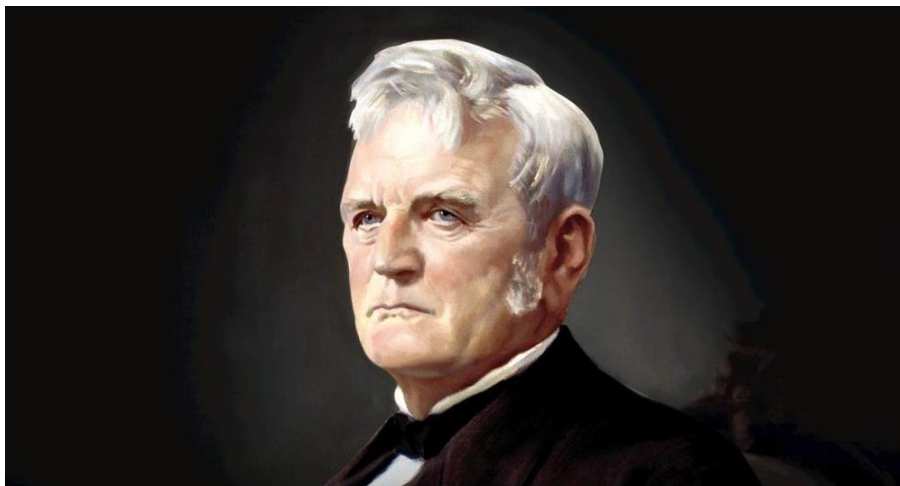
The history of development of Azerbaijan national carpets

P.M.Mehdieva

The present article deals with the history of the production of carpets produced in Azerbaijan.

Keywords - carpet making, knitting, articles, knitting, ornamentation

Джон Дир — создатель стального плуга

До того как стать основателем одной из крупнейших современных компаний по производству сельхозтехники Джон Дир был кузнецом. Во время своей работы он часто работал с иглами и спицами, которые затачивались благодаря песку. Дир узнал, что чугунные плуги, которыми тогда пользовались фермеры, плохо пахнут на тяжелых почвах, и вспомнил о спицах. Дир пришел к заключению, что плуг из хорошо отполированной стали с правильно сделанным отвалом лучше справится с обработкой почвы.

В 1837 году он разработал свой первый коммерчески успешный плуг из литой стали, а к 1841 году он выпускал по 75-100 плугов в год. Благодаря плугам Дира обработка тяжелой почвы стала намного быстрее и легче.